

Списание "Анамнеза" брой 12, 2011 г.

**За да разлиствате страниците,
посочете с мишката върху долния
десен ъгъл.**

**Можете или да ги обръщатете веднага,
чрез натискане, или да ги разгръщате
бавно, като истинска книга, държейки
натиснат бутона на мишката.**

Приятно четене!

ПАНСЛАВИЗМЪТ, ПЪРВАТА РУСКА ЕТНОГРАФСКА ИЗЛОЖБА И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИТЕ В НЕЯ

Мира Маркова

През 20 – 30^{-те} години на XIX век се заражда идеята за осмислянето на славяните като целукупна общност. Създателите на тази идея Павел Йозеф Шафарик и Ян Колар, описвайки славянството, го определят като „цялостна система“, неделима от културната карта на „стария континент“. Появата на тези настроения сред европейската научна мисъл е естествен резултат от започналите процеси за еманципация на славянските народи от Централна и Югоизточна Европа. Тези процеси включват движенията за национално възраждане, формирането на славянските литературни езици и началото на национално – освободителните борби на славяните, живеещи под диктата на Османската империя и Австро – Унгария. Популярна става идеята за единство на славянските народи. В тази връзка терминът „панславизъм“ за пръв път е употребен от чешкия учен Ян Херкел през 1826 година с цел противопоставяне на славянския свят най - вече на германския.

Повлияни от военните и политически успехи на Русия през 20 – 30^{-те} години на XIX век, много славянски активисти свързват мечтите си за отхвърляне господството на австрийци, немци и османци със Санкт- Петербург. В самата Русия по това време набира скорост тенденцията

за превръщането на империята в обединителен център на всички славяни, в техен естествен хегемон. В к. на 30^{-те} години на XIX век в трудовете на М. П. Погодин доминира становището за превъзходството на славяните над „западняците“. Други славянофили като И. Аксаков, А. С. Хомяков, И. В. Киреевски противопоставят православния славянски свят на „болната Европа“. В съзвучие с тези идеи в Русия се заражда желанието да бъде представен руският свят през призмата на народната култура, където се търсят корените на руската, респективно на славянската душевност. Така през 60^{-те} години на XIX век възниква инициативата за откриването на първата руска етнографска изложба. Основен подбудител и организатор е видният руски антрополог, професорът от Московския университет Анатолий Петрович Богданов. Програмата за изложбата утвърждава лично император Александър II, а почетен председател на организационния комитет става третият син на императора, великият княз Владимир Александрович. Императорът възприема предложението за изложбата доста ентузиазирано, защото тя е в съзвучие с руската имперска политика за превръщането на Руската империя във водеща сила на европейския континент. В този контекст идеята за представянето на пълноценна и необятна свят на тази империя, пасва на цялото императорско семейство. На 23 април 1867 година изложбата е открита в сградата на Московския манеж. Веднага на следващия ден е посетена от император Александър II, заедно с престолонаследника

Александър Александрович, неговата съпруга Мария Фьодоровна и великият княз Владимир Александрович. По сведения на очевидци императорът с гордост показвал познанията си относно бита на селяните от различни области на Русия и дори коментирал експонатите пред скоро пристигналата в Русия, велика княгиня Мария Фьодоровна (Калашникова 2008: 13 – 14). Трябва да се отчете обективността на изложбата относно състоянието на селския бит. От друга страна изложбата отразява огромната пропаст, която съществува в Русия между обикновения народ и елита. Практически помежду им няма нищо общо.

Постановачно и идейно изложбата се състои от три раздела: етнографски, общ етнографски и антропологически. Първият ряздел е всъщност основата на изложбата и включва „групи и племена, населяващи Русия и съседните на нея славянски земи“ (Иванова 1972: 124). Представени са сцени от фигури – манекени, отразяващи антропологическите черти на отделния народ, а също автентични предмети от бита, сцени от празниците и ритуалите. Работата по изпълнението им е поверена на художниците И. Л. Севрюгин, Я. М. Яковлев, С. П. Закревски, А. М. Любимов и Гейзерт и на скултурите Н. А. Рамазанов и С. И. Иванов. Вторият и третият раздел на изложбата били предназначени за специалистите. Включват снимки, албуми, рисунки от натура, отделни части на различни традиционни костюми, музикални инструменти, детски играчки, части от постройки като в третия раздел са изложени и някои археологически

материали. В своята цялост изложбата включва около 300 манекени, 450 комплекта костюми и детайли от тях, 1100 предмети на бита и 1600 фотографии (Калашникова 2008: 13). Грандиозността на изложбата е търсена нарочно. Освен научната и културна стойност на тази изложба, налице са чисто политически цели, които в много отношения доминират. Политическата доктрина на Русия се стреми да демонстрира дълбоки връзки между многочислените народи от евразийското пространство, влизащи в състава на империята. От друга страна се търси оправдание за руско – центриската доминанта в управлението. Набляга се върху славянските корени в духа на панславизма. Науката е политически обвързана с държавническите интереси и етнографската изложба от 1867 година отразява общото ниво в развитието на етнографията (като казионна наука) в Русия през XIX век. Правителството подкрепя развитието на етнографската наука, която се отделя като самостоятелен клон от историческото познание в началото на XIX век, защото етнографията трябва да даде доводи на руската имперска политика при постигането на стратегическите ѝ цели. Етнографските изследвания в Русия се провеждат от няколко авторитетни организации, а именно етнографският отдел на Императорското Руско географско общество в Санкт- Петербург, етнографският отдел на Императорското общество на любителите на естествознанието, антропологията и етнографията при Московския университет, Историко- филологическото общество при Харковския университет, Обществото

за история, археология и етнография при Казанския университет и Руското Географско общество. Последната организация работи над идеята за създаване на Всерусийски етнографски музей още от своето основаване през 1845 година (Калашникова 2008: 16).

Първата руска етнографска изложба става и повод за провеждането на Втория славянски конгрес в Москва, който по думите на Михаил П. Погодин, трябвало да открие нова епоха в историята на цялото славянство (Жакова 2009: 14). В тази връзка при подготовката на изложбата се появява предложението да се покажат характерните черти и на останалите славянски народи. С реализирането на това предложение е натоварен московският професор Нил А. Попов, известен със своя интерес към славянските народи и с пътуването си с научна цел из техните земи през 1864 г. (Тодоров 1989: 185). Нил Попов смята славяните за необходимата база, с която трябва да се сравни руският народ в хода на изучаването на народната му старина и при представянето му на изложбата (Етнографическая выставка 1878: 84). По този начин русите разширяват хоризонтите на своята идентичност, асоциирайки се и като част от общия славянски свят. Сред някои представители на руската наука се прокрадва идеята, че русите са водещата народност в славянството. Руският славист В.И. Ламански при откриването на изложбата дори вдига тост за приемането на руският език като общославянски (Керимова 2009: 38). Идея, която в крайна сметка не намира подкрепа сред останалите славянски народи,

които твърдо се обявяват срещу унифицирането и евентуално русифицирането на славянството¹.

Активна дейност по събирането на материали за славянския отдел на изложбата от 1867 г. развиват и българите. Сред организаторите са български студенти в Москва и Одеса, членовете на Одеското българско настоятелство – Васил Рашеев и Николай Палаузов, Найдено Геров като руски консул в Пловдив, руският консул И. П. Златарев в Одрин, доктор Васил Караконовски (лекар при руското консулство в Цариград) и особено Стефан Веркович. Веркович организира свои сътрудници из югозападните български земи за набавяне на необходимите материали относно културата на местните българи. През 1866 г. той лично посещава селата Горно Броди (Серско) и Пирин (Неврокопско) (Арнаутов 1968: 348 – 349), а на следващата година - Крушево, Райковци, Сингелово, Леово, Петрово, Белово, Неврокоп, Търлис, Старчища, Калапот, Ковачевица, Просочен, Топлян и Сяр (Тодоров 1989 : 185). Веркович е съвестен събирач и напълно убеден в българския произход на местното население. Така той изпраща в Москва 12 цялостно комплектовани мъжки и женски носии, както и някои народни инструменти като гайда, гъдулка, кавал, свирка, тъпан. Общият брой на събраните предмети е

1 Още от края на XVIII в. получава разпространение идеята за самостоятелното развитие на отделните славянски езици като задължителен белег за народностна идентичност. Идея, която намира продължение в трудовете на В. Караджич, Б. Копитар, Я. Колар, Л. Гай, В. Априлов, Ф. Прешерн.

около 100. Относно етническия произход на носителите на културата, Веркович прави някои уточнения като например „мъжки мървашки костюм на българин от Македония“ или „женски миячки костюм на българка от Македония“ (Тодоров 1989: 186). Уточненията на Веркович още в онази епоха потвърждават максимата, че облеклото е „видимата идентичност“ на отделния човек, която прави ясни личностните и груповите отношения чрез знаковата си определеност (Дечева 2009: 109). На тази база, то фокусира етнически специфичното, съхранявайки локалните особености и варианти на културата (Пак там).

В руската наука е тиражирано становището, че Веркович изпраща в Москва етнографски материали, принадлежащи на македонците, наричащи се по онова време „турски българи“ (Калашникова 2008: 24). Термин, който е абсурден. Именно като „македонски“ са представени костюмите от региона на Битоля (с. Смилево, виж сн. №5), от левия бряг на р. Струма и от с. Горно Броди (Неврокопско, виж сн. №1) (Карпова 2008: 235 – 236, 245). Що се касае до самия Веркович, той навсякъде (в своите съчинения и кореспонденция – виж Веркович 1970) акцентира именно върху българско самосъзнание на изследваното от него население в споменатите области. Посоченият термин в руската книжнина до голяма степен е повлиян от общата представа за измеренията на българското пространство, която руският елит притежава. За исконно българско пространство се възприема единствено региона между Стара

планина и р. Дунав, населяван от т. нар. „придунавски българи“ (Калашникова 2008: 24). Последният термин е употребен и от доктор В. Караконовски, когато обозначава произхода на изпратените от него два празнични костюма (мъжки и женски) от Търновско. Цялостната колекция на Караконовски наброява общо около 180 предмета от Средна Северна и Източна България (Никополско, Свищовско, Търновско, Габровско, Дряновско, Тревненско). Подготвени били 10 пълни костюма, обозначени като костюми на „българи от източните части на Българското княжество“ (Тодоров 1989: 186). При комплектуването на тези костюми се набляга на техния славянски произход. Някои автори изказват становището, че те допълнително са „очистени“ от ориенталски влияния, за да се впишат в славянската рамка на мислене (Дечев 2010: 250), характерна както за изложбата, така и за конгреса от 1867 г. Това, разбира се, е съвсем нормално, отчитайки политическите нагласи сред възрожденския елит на повечето славянски народи, а и самата политическа среда, в която се развиват тези народи от средата на XIX в. Влияние оказват и настроенията в самата Руска империя². Аксаков многократно подчертава, че силата на славяните е в Русия, а на самата Русия – в нейното славянство (Жакова 2009: 22).

Освен посочените колекции българите изпращат

² При срещата си със славянските делегати на Втория Славянски конгрес, проведена на 14 май 1867 г. в Царско село, император Александър II ги посреща с думите: „Приветствам ви родни братя славяни, на родната славянска земя!“

още над 200 фотографии, рисунки и художествени скици (Тодоров 1989: 187). Присъстват и материали, принадлежащи на българите, живеещи в рамките на руската империя. Значимостта на изпратените материали е огромна не само за историята на българското етнографско знание, но показва още желанието на самите българи да познаят себе си като отделен народ и като част от славянската култура. Това е в съзвучие с общото ниво на социално – политическите процеси, протичащи в българското възрожденско общество. През 60-те години на XIX в. националната идея набира все повече привърженици. Българите разбират необходимостта от това да осмислят себе си като общност, надделявайки над регионализма и локалните традиции на някои етнографски групи. Българските материали в изложбата от 1867 г. обхващат сравнително пълно цялата българска етническа територия. Така недвусмислено българите дефинират параметрите на „българското пространство“. Заслужава внимание и още един факт. На Втория славянски конгрес в Москва (както бе споменато, провеждан паралелно с руската етнографска изложба) българите са представени от Иван Богоров. Чрез него нашата народоука за първи път демонстрира самостоятелно присъствие на такъв авторитетен международен форум. Богоров произнася реч пред представители на Московския университет и още 18 научни и художествени общества, чрез която се стреми да получи подкрепата на славянските народи за българската кауза. Апел към славяните, най – вече към

руския народ, отправя и българският студент в Москва Райко Жинзифов (Тодоров 1989: 188). Жинзифов поддържа кореспонденция и с Нил Попов като го агитира за българското дело (Минкова 2009: 92). Търсенето на помощ (и оповаването най – вече на Русия) за осъществяването на националноосвободителните идеали на българите е в съзвучие с настроенията сред българската възрожденска интелигенция през 50 – 60 г. на XIX век. Българското националноосвободително движение все още не е достигнало своята зрялост и идейна завършеност.

Първата руска етнографска изложба от 1867 г. и провеждания важен славянистичен форум са първото официално представяне на българите в „славянското семейство“, но без да бъдат обезличавани и унифицирани (както преди това често е ставало, включвайки ги в групата на южните славяни, чието „лице“ пред Европа са основно сърбите³).

Българските материали от изложбата са и първите наши етнографски материали, които се съхраняват в музейни сбирки (Тодоров 1989: 188). След закриването на изложбата (19 юни 1867 г.) двата празнични костюма от Търновско са изложени в Московския публичен и Дашковски музей, а от 1948 г. се съхраняват в Руския етнографски музей в Санкт- Петербург (Калашникова

3 На Втория Славянски конгрес сърбите имат най- много представители – 28 (12 делегата от Кралство Сърбия и 16 делегата от Австро – Унгария).

2008: 36). През 2007 г. женският костюм от Търновско беше експониран отново във връзка с отбелязването на 140 годишнина от първата руска етнографска изложба. В каталога от 2007 г., отразяващ съвременното състояние на изложбата от 1867 г. носиите, предоставени от Веркович, вече изрично се посочват като „македонски“ (Les Slaves 2008: 53- 54, виж снимки №15 и №16). Факт, отново свидетелстващ за политическата обвързаност на етнографията.

По примера на първата руска етнографска изложба могат да бъдат направени и по- широки обобщения относно ролята на етнографската изложба като специфична форма за представяне на народната култура. Класическата етнографска изложба, малко позабравена в нашата технологична съвременност, ни дава възможност да се докоснем до автентичния предмет, носещ винаги етнически характеристики. Един и същ елемент на културата, поставен в различен контекст, има винаги специфично, но и винаги точно обособено етническо звучене. Именно на това трябва да се акцентира при преподаването на народната култура в аудиториите, а етнографската изложба трябва да добие стойността на дидактическо средство. Националните образователни институции, занимаващи се с етнография/ етнология, трябва да образуват така, че младият човек да познава най – напред параметрите на собствената си култура (за развитието на Националния Етнографски музей виж В. Ковачева – Костадинова 1997). Възникналите напоследък увлечения по антропологията стоят някак

„пришито“ към същината на етноложката наука у нас и до голяма степен са встрани от истинските проблеми на българското общество. Още от самото си създаване етнологията в България акцентира върху причинно – следствените връзки и отношения, основавайки се на реален материал и отчитайки историческите особености в развитието на българското общество (по подробно по този въпрос виж. Георгиева 2010). Именно в това е нейната сила, уникалност и значимост в полето на хуманитаристиката.

Първата руска етнографска изложба може да послужи и като успешен опит за прилагане на сравнителния метод в етнографската изложба. Един подход слабо застъпен у нас. През 1867 г. за първи път официално са представени източните, западните и южните славяни в сравнителен план. Макар това представяне да има предимно политическа окраска, в съзвучие с динамиката на деветнадесетото столетие, неговите научни стойности са безспорни.

Класическата етнографска изложба не е загубила своята актуалност и днес. Това показва руският опит. Когато през 2007 г. е възстановена и реекспонирана част от изложбата от 1867 г. интересът, особено сред младежите, е изключително голям. Актуалността на този тип изложби до известна степен е закономерна, отчитайки факта, че тесно винаги национално мотивирани. В традицията се търси оправдание на съвременността, а национализмът в никакъв случай не е „мръсна дума“. В Европа на отделните нации, дори напротив,

народната култура е една от опорите на идентичността и оправданото национално самочувствие, а етнографията се превръща в сериозен аргумент при междудържавните отношения.

Литература:

Веркович 1970: Веркович, Ст. Народни песни на македонските българи.- Във: Българската история в трудовете на европейските учени. Т. 1, София, 399- 409.

Георгиева 2010: Георгиева, Ив. Ethnologia in Aula Academica.- Във: Ethnologia Academica, 6, София.

Дечев 2010: Дечев, Ст., Николай Вуков. От калпака до цървулите: как се създава българската национална носия. – Във: В търсене на българското: мрежи на национална интимност XIX –XXI век. София, 159 – 255.

Дечева 2009: Дечева, М. Етнографски институт с музей при Българската академия на науките – център за събиране, съхраняване, експониране и изследване на българското народно облекло. - Във: Россия и славянский мир на Этнографической выставке 1867 г. Санкт- Петербург, 109 – 118.

Этнографическая выставка 1878: Этнографическая выставка 1867 года Императорского Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, состоящего при Императорском Московском Университете. – Известия Императорского Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии при Московском Университете. Т. XXIX. Вып. 1. Москва

Жакова 2009: Жакова, Н. К. Славянские гости на Этнографической выставке 1867 года. – Във: Россия и славянский мир на Этнографической выставке 1867 г. Санкт- Петербург, 14 – 24.

Иванова 1972: Иванова, О. А. Всероссийская этнографическая выставка 1867 года (Исторический очерк). – Във: Материалы по работе и истории этнографических музеев и выставок. Москва. Цит. по Калашникова, Н. М. Первая Этнографическая выставка Росии. – Във: Славяне Европы и народы Росии. Санкт- Петербург, 12 – 45.

Калашникова 2008: Калашникова, Н. М. Первая Этнографическая выставка Росии. – Във: Славяне Европы и народы Росии. Санкт- Петербург, 12 – 45.

Карпова 2008: Карпова, О. В. Зарубежные славяне . - Във: Славяне Европы и народы Росии. Санкт- Петербург, 234 – 254.

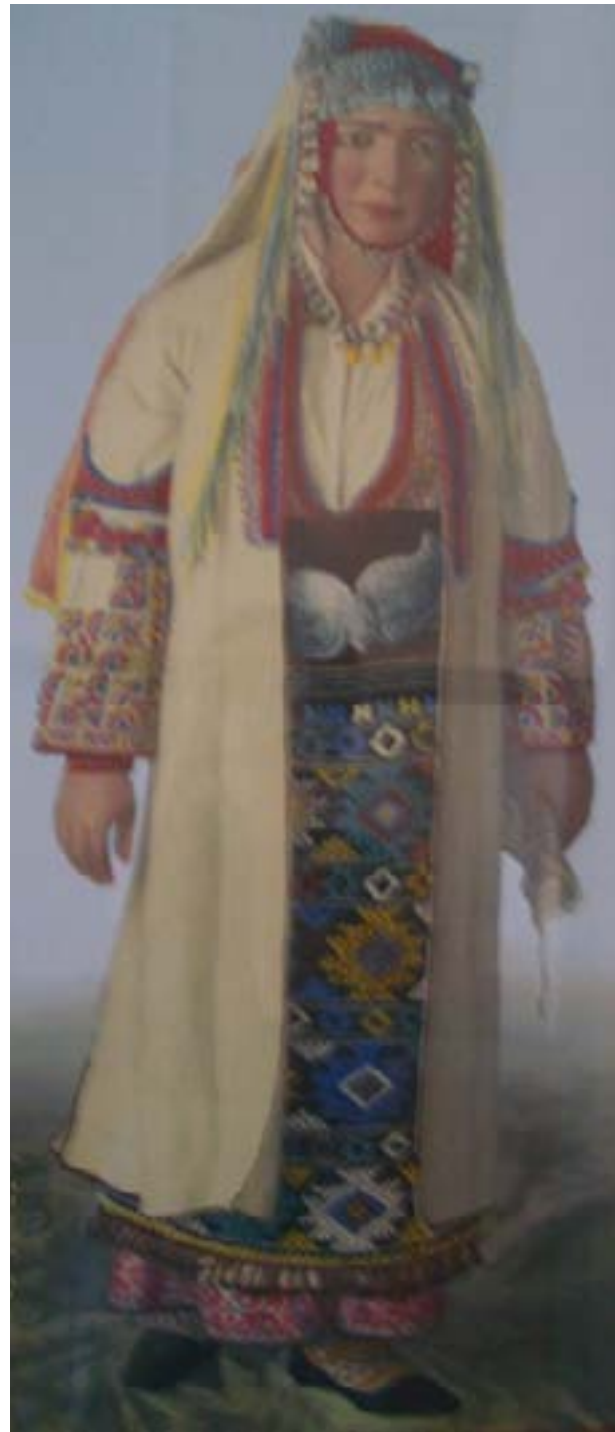
Керимова 2009: Керимова, М. М. Всероссийская этнографическая выставка 1867 г. - Във: Россия и славянский мир на Этнографической выставке 1867 г. Санкт- Петербург, 29 – 42.

Ковачева – Костадинова 1997: Ковачева – Костадинова, В. Одно столетие Национален етнографски музей (Минало и настояще). – Родина, кн. 1- 2, 267 – 291.

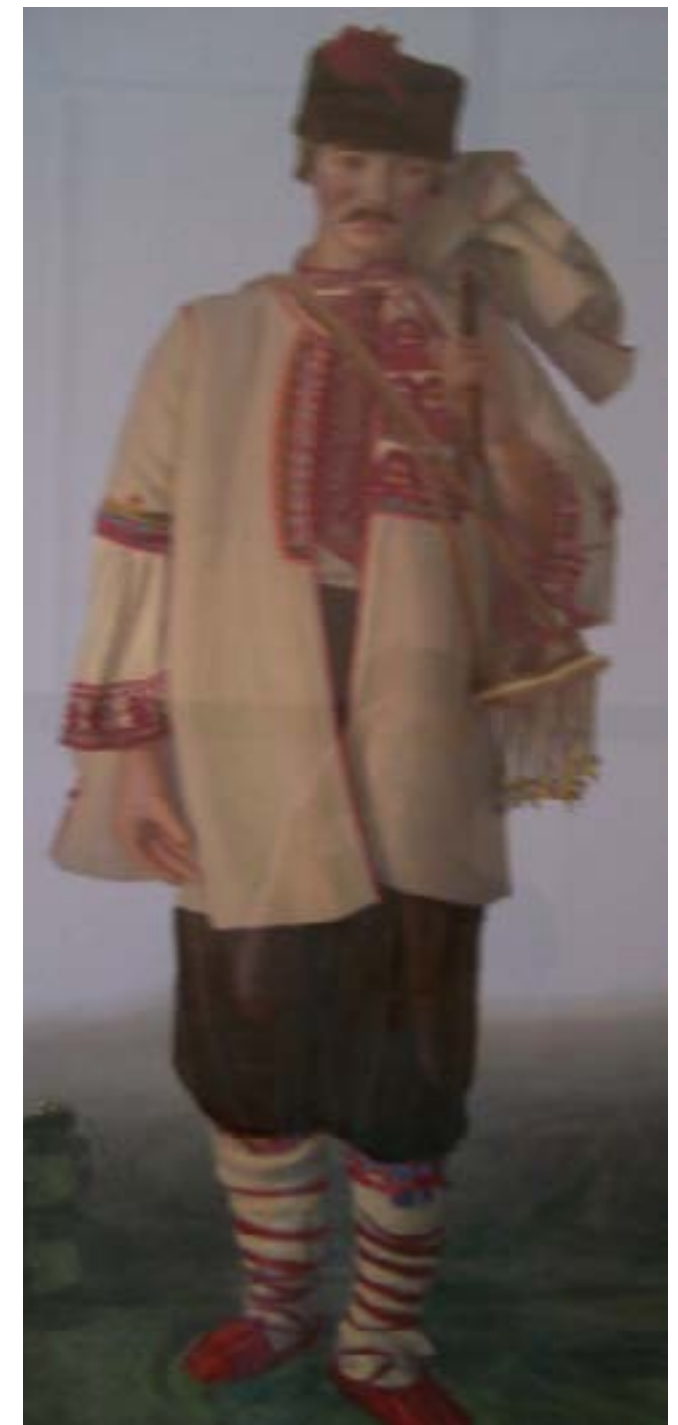
Минкова 2009: Минкова, С. Л. Нил Александрович попов и возрождение болгар. - Във: Россия и славянский мир на Этнографической выставке 1867 г. Санкт- Петербург, 85 – 97.

Тодоров 1989: Тодоров, Д. Българската етнография през Възраждането.С.

Les Slaves D' Europe 2008: Catalogue de l'exposition Les Slaves D' Europe. Saint-Petersburg.

Снимка №1 – женска носия от с. Горно Броди (Неврокопско)

Снимка №2 – мъжка носия от Търновско, изпратена от в. Караконовски.

Снимка №3 – женска носия от Търновско, фото Т. Л. Митрейтер, 1880, РЕМ.

Снимка №4 – мъжка сръбска носия, фото Т. Л. Митрейтер, 1880, РЕМ.

Снимка №5 – женска носия от региона на Битоля (с. Смилево), изпратена от Ст. Веркович

Снимка №9 - женска носия от региона на Битоля (с. Смилево), изпратена от Ст. Веркович, представена в Catalogue de l'exposition Les Slaves D' Europe, 2008, като „македонска“, фото А. Берман.

Снимка №6 – мъжка носия от левия бряг на р. Струма, посочена в Catalogue de l'exposition Les Slaves D' Europe, 2008, като „македонска“, фото А. Берман.

Снимка №7 – женска носия от Търновско, изпратена от д-р В. Караконовски и участвала на изложбата от 1867 г.

PAN-SLAVISM, FIRST RUSSIAN ETHNOGRAPHIC EXHIBITION AND THE PLACE OF THE BULGARIANS IN IT

Mira Markova

The article studies some basic ideas from mid 19 century about the place of the Slav between the European nations.

Special point is given to First Russian Ethnographic exhibition from 1867 and the place of the Bulgarians in it. This exhibition shows 291 figures in traditional costumes, 450 traditional suits, 1100 instruments of production and 1600 photos. The exhibition was under the patronage of emperor Alexander II. The exhibition reflected the idea about role of the Russian state as the supporter of the Slav.

In the diversity of ethnoses a place is given to the Bulgarians too. In the section: "The Slav abroad" the Bulgarians were presented with two traditional costumes from Tarnovo region. These costumes were given by Dr. Karakanov from Istanbul. It is curious that 20 Bulgarian costumes from Bitolja region and the left coast of Struma river sent by Stefan Verkovich were presented as a Macedonian costumes.

The author suggests some hypotheses about measure of the Bulgarian space in Russian political doctrine and about hole concept of Bulgarians that the Russian society had.

**Снимка №8 – сцена „Придунавски българи от
Търновско“, снимка от изложбата от 1867 г.**